

EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS
COUR EUROPÉENNE DES DROITS DE L'HOMME

© Vijeće Evrope/Evropski sud za ljudska prava, 2015. Ovaj prevod je realiziran zahvaljujući pomoći Fonda povjerenja Vijeća Evrope (www.coe.int/humanrightstrustfund). On ne obavezuje Sud. Ako su vam potrebne dodatne informacije, pogledajte naznaku o autorskim pravima na kraju ovog dokumenta.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2015. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court. For further information see the full copyright indication at the end of this document.

© Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme, 2015. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour. Pour plus de renseignements veuillez lire l'indication de copyright/droits d'auteur à la fin du présent document.

VELIKO VIJEĆE

PREDMET S.A.S. protiv FRANCUSKE

(Predstavka broj 43835/11)

PRESUDA
(Izvodi)

STRASBOURG

1. jula 2014. godine

Ova presuda je konačna, ali može biti predmet redakcijskih izmjena.

U predmetu S.A.S. protiv Francuske,

Evropski sud za ljudska prava, zasijedajući u Velikom vijeću u sljedećem sastavu:

Dean Spielmann, *predsjednik*,
Josep Casadevall,
Guido Raimondi,
Ineta Ziemele,
Mark Villiger,
Boštjan M. Zupančič,
Elisabeth Steiner,
Khanlar Hajiyeu,
Mirjana Lazarova Trajkovska,
Ledi Bianku,
Ganna Yudkivska,
Angelika Nußberger,
Erik Møse,
André Potocki,
Paul Lemmens,
Helena Jäderblom,
Aleš Pejchal, *sudije*,

i Erik Fribergh, *registrar*,

nakon vijećanja zatvorenog za javnost, koje je održano 27. novembra 2013. godine i 5. juna 2014. godine,
donosi sljedeću presudu, koja je usvojena posljednjeg navedenog dana:

POSTUPAK

1. Postupak je pokrenut predstavkom (broj 43835/11) koju je Sudu podnijela jedna francuska državljanka (podnositeljica predstavke) protiv Francuske Republike na osnovu člana 34. Konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Konvencija) 11. aprila 2011. godine. Predsjednik Petog odjeljenja, a potom predsjednik Velikog vijeća su odobrili zahtjev podnositeljice predstavke za neotkrivanje njenog identiteta (pravilo 47. stav 3. Pravila Suda).

2. Podnositeljicu predstavke su zastupali pred Sudom gosp. Sanjeev Sharma, solisitor iz Birmingema, gosp. Ramby de Mello i gosp. Tony Muman, baristeri iz Birmingema te gosp. Satvincer Singh Juss, barister iz Londona.

Francusku vladu (Vlada) su zastupali njeni zastupnici, prvobitno gđa Edwige Belliard, direktorica pravnih poslova u Ministarstvu vanjskih poslova, a potom gosp. François Alabrune od maja 2014. godine.

3. Podnositeljica predstavke se žalila da ju je zabrana nošenja odjeće koja je namijenjena za prikrivanje lica na javnim mjestima, koja je propisana Zakonom broj 2010-1192 od 11. oktobra 2010. godine, lišila mogućnosti nošenja vela u javnosti koji u potpunosti prekriva lice. Ona se žalila na povredu članova 3, 8, 9, 10. i 11. Konvencije, odvojeno i u vezi sa članom 14. Konvencije.

4. Predstavka je dodijeljena Petom odjeljenju Suda (pravilo 52. stav 1). Dana 1. februara 2012. godine, predstavka je saopćena Vladi.

5. Dana 28. maja 2013. godine, Vijeće Petog odjeljenja u sljedećem sastavu: Mark Villiger, predsjednik, Angelika Nußberger, Boštjan M. Zupančič, Ganna Yudkivska, André Potocki, Paul Lemmens i Aleš Pejchal, sudije, te Claudia Westerdiek, registrarka odjeljenja, je ustupilo nadležnost Velikom vijeću budući da ni jedna stranka nije uložila prigovor (član 30. Konvencije i pravilo 72).

6. Sastav Velikog vijeća je određen u skladu s odredbama člana 27. st. 2. i 3. Konvencije i pravilom 24.

7. I podnositeljica predstavke i Vlada su dostavile svoje zapažanja o dopustivosti i meritumu.

8. Nevladinim organizacijama *Amnesty International*, *Liberty*, *Open Society Justice Initiative* i *ČLAN 19*, te Centru za ljudska prava Univerziteta u Gentu i belgijskoj vladi je odobreno da dostave komentare u pismenoj formi (član 36. stav 2. Konvencije i pravilo 44. stav 3). Belgijskoj vladi je odobreno i da učestvuje u raspravi.

9. Rasprava je održana u Palati ljudskih prava u Strasbourgu 27. novembra 2013. godine (pravilo 59. stav 3).

Pred Sudom su se pojavili:

(a) *u ime tužene Vlade:*

Gđa Edwige BELLARD, direktorica pravnih poslova, Ministarstvo vanjskih poslova,

zastupnica,

Gđa Nathalie ANCEL, šefica Odjela za ljudska prava, Ministarstvo vanjskih poslova,

ko-zastupnica,

Gosp. Sylvain FOURNEL, službenik zadužen za sastavljanje tekstova, Odjel za ljudska prava, Ministarstvo vanjskih poslova,

Gosp. Rodolphe FERAL, službenik zadužen za sastavljanje tekstova, Odjel za ljudska prava, Ministarstvo vanjskih poslova,

Gđa Patricia ROUAULT-CHALIER, šefica Odjela za opće pravne poslove, Ministarstvo pravde,

Gosp. Eric DUMAND, šef Odjela za evropsko, međunarodno i institucionalno pravo i sporove, Ministarstvo unutrašnjih poslova,

savjetnici;

(b) *u ime podnositeljice predstavke:*

Gosp. Ramby DE MELLO,

Gosp. Tony MUMAN,

Gosp. Satvinder SINGH JUSS, *zastupnici,*
Gosp. Eirik BJORGE,
Gđa Anastasia VAKULENKO,
Gđa Stephanie BERRY, *savjetnici;*

(c) *u ime belgijske vlade:*
Gđa I. NIEDLISPACHER, *ko-zastupnica.*

Sud je saslušao izjave gđe Belliard, gosp. de Melloa, gosp. Mumana i gđe Niedlispacher, te odgovore gđe Belliard i gosp. de Melloa na pitanja sudija.

ČINJENICE

I. OKOLNOSTI PREDMETA

10. Podnositeljica predstavke je francuska državljanka rođena 1990. godine, te živi u Francuskoj.

11. Podnositeljica predstavke je istakla da se izjašnjava kao muslimanka praktikantica i da nosi burku i nikab u skladu sa svojom vjerom, kulturom i ličnim ubjeđenjima. Ona je objasnila da je burka odjeća koja pokriva cijelo tijelo i ima mrežu u visini lica, a da je nikab veo koji pokriva cijelo lice, izuzev očiju. Podnositeljica predstavke je istakla da ni njen suprug, a ni bilo koji član njene porodice, ne vrši pritisak na nju da se oblači na taj način.

12. Podnositeljica predstavke je dodala da nosi nikab u javnosti i privatno, ali ne sistematski: tako, na primjer, ona ga ne mora nositi kada ide na pregled kod ljekara, kada se nalazi sa svojim prijateljima na javnom mjestu ili kada želi da se socijalizira u javnosti. Dakle, ona prihvata da ne nosi nikab uvijek na javnim mjestima, ali želi da ga može nositi po svom izboru, u ovisnosti o svojim duhovnim osjećanjima. Tako je bilo trenutaka (na primjer, za vrijeme vjerskih događaja kao što je ramazan) kada je smatrala da ga treba nositi u javnosti da bi izrazila svoje vjersko, lično i kulturološko uvjerenje. Njen cilj nije da izazove neugodnost kod drugih, nego da osjeća unutarnji mir.

13. Podnositeljica predstavke je precizirala da ne traži da može nositi nikab kada se nađe u situaciji sigurnosnih provjera, u banci, na aerodromu, te da pristaje da pokaže lice kada se to traži od nje u svrhu potrebnih identifikacionih provjera.

14. Od 11. aprila 2011. godine, kao datuma stupanja na snagu Zakona broj 2010-1192 od 11. oktobra 2010. godine na cijeloj teritoriji Francuske, svakoj osobi je zabranjeno da skriva svoje lice na javnim mjestima.

(...)

PRAVO

(...)

IV. NAVODNA POVREDA ČLANOVA 8, 9. I 10. KONVENCIJE, NEOVISNO I U VEZI SA ČLANOM 14.

74. Podnositeljica predstavke se žali iz istih razloga na povredu prava na poštivanje njenog privatnog života, prava na slobodu ispoljavanja svoje vjere ili uvjerenja i prava na slobodu izražavanja, te na diskriminaciju u okviru ostvarivanja tih prava. Ona se pozvala na članove 8, 9. i 10. Konvencije, neovisno i u vezi sa članom 14. Ta prva tri člana glase:

Član 8.

“1. Svako ima pravo na poštivanje svog privatnog i porodičnog života, doma i prepiske.

2. Javna vlast se ne miješa u vršenje ovog prava, osim ako je takvo miješanje predviđeno zakonom i ako je to neophodna mjera u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprječavanja nereda ili sprječavanja zločina, zaštite zdravlja i morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

Član 9.

“1. Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjere: ovo pravo uključuje slobodu da promjeni vjeru ili uvjerenje i slobodu, sam ili zajedno sa drugima i javno ili privatno, da manifestira svoju vjeru ili uvjerenje, obredom, propovijedanjem i vršenjem vjerskih dužnosti i rituala..

2. Sloboda manifestiranja svoje vjere ili svojih uvjerenja će podlijeći samo onim ograničenjima predviđenim zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu javne sigurnosti, zaštite javnog poretka, zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.”

Član 10.

“1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprječava države da zahtijevaju dozvole za rad od radio, televizijskih i filmskih kompanija.

2. Ostvarivanje ovih sloboda, budući da uključuje obaveze i odgovornosti, može podlijeći takvim formalnostima, uvjetima, ograničenjima ili sankcijama predviđenim zakonom i koje neophodne u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili javne sigurnosti, sprječavanja nereda

ili zločina, zaštite zdravlja i morala, ugleda ili prava drugih, sprječavanja širenja povjerljivih informacija ili u interesu očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.”

(...)

B. Meritum

1. Argumenti stranaka u postupku

(a) Podnositeljica predstavke

76. Podnositeljica predstavke je navela da je rođena u Pakistanu te da njena porodica pripada sunitskoj kulturnoj tradiciji u kojoj je uobičajeno i uljudno da žena u javnosti nosi veo koji prekriva lice. Ona je istakla da je došlo do ozbiljnog miješanja u ostvarivanje njenih prava zagwarantiranih članom 9, budući da joj zakon od 11. oktobra 2010. godine, kojim se nastoji zabraniti muslimankama da na javnim mjestima nose veo koji prekriva cijelo lice, onemogućava da ispoljava svoju vjeru, da živi u skladu s njom i da se u javnosti pridržava vjere. Ona je dodala da je miješanje “propisano zakonom”, ali da ne slijedi ni jedan od legitimnih ciljeva nabrojanih u drugom stavu te odredbe, te nije “neophodno u demokratskom društvu”.

77. Podnositeljica predstavke smatra prije svega da se ne može reći da je legitiman cilj tog miješanja “javna bezbjednost” jer mjera nije namijenjena da odgovori na konkretna pitanja bezbjednosti na mjestima visokog rizika, kao što su aerodromi, nego opća zabrana koja se primjenjuje na skoro sva javna mjesta. U vezi s argumentom koji je istakla Vlada da je njen cilj osiguranje poštivanje minimuma zahtjeva života u društvu, budući da je recirpočno izlaganje lica fundamentalno u francuskom društvu, podnositeljica predstavke je istakla da ona zanemaruje prakse kultura manjina koje ne dijele nužno tu filozofiju te činjenicu da postoje oblici komunikacije koji nisu vizuelni, te da u svakom slučaju nema veze s nametanjem krivičnih sankcija kako bi se spriječilo prekrivanje lica u javnosti. Osim toga, ona je istakla da je tvrdnja Vlade, da je pokrivanje lica žena inkompatibilno s principom jednakosti polova, simplistička. Ona je istakla da nošenje vela, prema poznatom feminističkom stavu, često označava emancipaciju žena, sopstvenu afirmaciju i učešće u društvu, te da se ne radi, kada je ona u pitanju, o ugađanju muškarcima, nego sebi i o povinovanju svojoj savjesti. Ona je dalje istakla da se ne može tvrditi da nošenje vela dotičnim ženama uskraćuje pravo da postoje kao osobe u javnosti budući da se u većini slučajeva on nosi dobrovoljno i bez prozelitističkih motiva. Ona je dodala da ostale države članice sa značajnom muslimanskom populacijom ne zabranjuju nošenje vela koje prekriva cijelo lice na javnom mjestima. Ona je također istakla da smatra ironičnim da se apstraktna ideja o jednкости polova može kositi sa duboko ličnim izborom žena koje su odlučile da nose veo, te je istakla da nametanje sankcija

pogoršava nejednakost protiv koje se bori. Konačno, ona smatra da Vlada, pri tvrdnji da zabrana ima legitiman cilj “poštivanja ljudskog dostojanstva”, opravdava mjeru apstratnom pretpostavkom koja je zasnovana na stereotipnoj i šovinističkoj logici, da su žene koje nose veo “izbrisane”.

78. Pod poglavljem “neophodnost”, podnositeljica predstavke je istakla da je istinski slobodno društvo ono koje može prihvatiti veliku raznolikost uvjerenja, ukusa, aktivnosti, običaja, pravila ponašanja, te da nije na državi da određuje ispravnost vjerskih uvjerenja. Prema njenom mišljenju, zabrana nošenja vela koji prekriva cijelo lice u javnosti i rizik od krivične sankcije šalju sektašku poruku i obeshrabruju dotične žene da se socijaliziraju. Ona je istakla da je Komitet za ljudska prava, u svom Generalnom komentaru broj 28, istakao da propisivanje odjeće koju žene mogu nositi u javnosti može dovesti do kršenja principa jednakosti prava žena i muškaraca, a u svojoj odluci *Raihon Hudoyberganova protiv Uzbekistana* (citirana gore) je istakao da sloboda ispoljavanja vjere obuhvata pravo da se nosi odjeća koja je u skladu s vjerom ili religijom pojedinca. Ona je dalje istakla da je tačno da je zakon od 11. oktobra 2010. godine donesen skoro jednoglasno, ali da su navedeni predmeti *Dudgeon*, *Norris* i *Modinos* pokazali da neka mjera može imati široku političku podršku, a da ipak nije “neophodna u demokratskom društvu”.

Osim toga, pretpostavljajući čak da su ciljevi koji su se nastojali postići legitimni, osporena zabrana ne može ispuniti taj uvjet ako se oni mogu postići manje restriktivnim sredstvima. Dakle, da bi se odgovorilo na pitanja u vezi s javnom bezbjednošću, dovoljno bi bilo primijeniti mjere provjera identiteta na lokacijama visokog rizika, kao u situacijama koje je ispitao Sud u predmetima *Phull protiv Francuske* ((odluka), broj 35753/03, ECHR 2005-I) i *El Morsli protiv Francuske* ((odluka), broj 15585/06, od 4. marta 2008). U pogledu cilja garantiranja poštivanja ljudskog dostojanstva, još uvijek je potrebno odmjeriti konkurentne interese: one članova javnosti koji ne odobravaju nošenje vela; i one predmetnih žena koje su, poput podnositeljice predstavke, prisiljene da biraju između djelovanja na način koji je suprotan njihovim uvjerenjima, ostajući kući ili kršeći zakon. Prava ovih posljednjih su mnogo ozbiljnije ugrožena od ovih prvih. Prema mišljenju podnositeljice predstavke, smatrati, kao što to tvrdi Vlada, da je potrebno inkriminirati ne samo činjenicu prisiljavanja druge osobe da nosi veo nego i činjenicu dobrovoljnog nošenja vela, uz obrazloženje da bi žene mogle oklijevati da otkriju one koji ih prisiljavaju na to i da prisila može po prirodi biti rasprostranjena, bi značilo zanemarivanje položaja ili motivacije žena koje su odabrale da pokriju svoje lice te, prema tome, isključivanje ispitivanja proporcionalnosti. Takav odnos nije samo paternalistički nego i odražava namjeru da se kazne same žene koje bi trebale biti zaštićene od patrijarhalnog pritiska. Konačno, podnositeljica predstavke smatra da je irelevantan komentar Vlade da sloboda odijevanja prema sopstvenim željama ostaje veoma široka u Francuskoj, te da se zabrana ne primjenjuje

na mjesta bogoslužjenja koja su otvorena za javnost, te je istakla da njena uvjerenja upravno iziskuju od nje da pokrije svoje lice te da bi trebalo omogućiti da se vjera ispoljava u javnosti, ne samo na mjestima bogoslužjenja.

79. Prema podnositeljici predstavke, činjenica da je zakon od 11. oktobra 2010. godine onemogućio da u javnosti nosi veo koji prekriva cijelo lice također krši njeno pravo na poštivanje privatnog života, koje je zaštićeno članom 8. Konvencije. Njen privatni život je ugrožen iz tri razloga. Prvo, zbog toga što je mogućnost da nosi veo koji prekriva cijelo lice važan dio njenog društvenog i kulturnog identiteta. Drugo, zbog toga što, kao što je istakao Sud u svojoj presudi *Von Hannover protiv Njemačke* (broj 59320/00, st. 50 i 69, ECHR 2004-VI), postoji zona međudjelovanja između neke osobe sa drugima, čak i u javnom kontekstu, što može biti obuhvaćeno opsegom privatnog života, a zaštita privatnog života na osnovu člana 8. se proteže van privatnog porodičnog kruga te uključuje i društvenu dimenziju. Treći razlog je da bi se ona, ako izađe iz svoje kuće noseći veo koji prekriva cijelo lice, suočila s netrpeljivošću, te bi izložila sebe krivičnim sankcijama. Prema tome, budući da je obavezna da ga skine kada ide napolje te ga može nositi samo kod kuće, "kao da je zatvorenik", ona je prisiljena da usvoji "ličnost Jekyll i Hyde".

Dalje, pozivajući se u osnovi na svoja zapažanja o članu 9. Konvencije, podnositeljica predstavke je istakla da miješanje ne slijedi bilo koji od legitimnih ciljeva nabrojanih u drugom stavu člana 8 Konvencije. Ona je dodala da se osporeno miješanje, pretpostavljajući čak da se jedan od tih ciljeva može prihvatiti, ne može smatrati neophodnim u demokratskom društvu, naročito zbog toga što su zahtjevi iz drugog stava člana 8, u tom pogledu, striktniji od onih iz drugog stava člana 9.

80. Podnositeljica predstavke je dalje istakla da zabrana nošenja odjeće namijenjene da prikriva lice u javnosti, što se nesumnjivo odnosi na burku, stvara diskriminaciju koja krši član 14. na osnovu pola, vjeroispovijesti i etničkog porijekla na štetu muslimanki koje, poput nje, nose veo koji prekriva cijelo lice. Prema njenom mišljenju, to je indirektna diskriminacija između žena muslimanki čija uvjerenja iziskuju od njih da nose veo koji prekriva cijelo lice i ostalih muslimanki, te između njih i muškaraca muslimana. Izuzetak koji predviđa zakon, prema kojem se zabrana ne primjenjuje ako se odjeća nosi u kontekstu "praznika, umjetničkih ili tradicionalnih događaja", je također, prema njenom mišljenju, diskriminatoran, jer favorizira kršćansku većinu: on omogućava kršćanima da u javnosti nose odjeću koja prekriva njihovo lice u kontekstu kršćanskih praznika i proslava (katoličke procesije, karnevali i rituali, kao što je Djed Mraz), dok muslimanske žene koje žele u javnosti nositi veo koji prekriva cijelo lice i dalje imaju zabranu za vrijeme ramazana.

(b) Vlada

81. Vlada je priznala da se zabrana koja je uvedena zakonom od 11. oktobra 2010. godine, iako formulirana na općenit način, može smatrati “ograničenjem” slobode ispoljavanja vjere ili uvjerenja u smislu člana 9. stav 2. Konvencije. Međutim, ona je istakla da ograničenje slijedi legitimne ciljeve te da je neophodno, u demokratskom društvu, da bi se postigli ti ciljevi.

82. Prema mišljenju Vlade, prvi od tih ciljeva je osiguranje “javne bezbjednosti”. Zabrana zadovoljava potrebu da se identificiraju pojedinci kako bi se spriječila opasnost po bezbjednost osoba i imovine, te kako bi se borilo protiv prevara u vezi s identitetom. Drugi od tih ciljeva se odnosi na “zaštitu prava i sloboda drugih” osiguravanjem “poštivanja minimuma određenih vrijednosti otvorenog i demokratskog društva”. Vlada je spomenula tri vrijednosti u tom pogledu. Prva, poštivanje minimuma zahtjeva života u društvu. Prema mišljenju Vlade, lice igra značajnu ulogu u ljudskom međudjelovanju: lice, više nego drugi dijelovi tijela, izražava postojanje pojedinca kao jedinstvene osobe, te odražava ljudskost koja se dijeli sa sagovornikom u isto vrijeme kao i različitost. Dejstvo prikrivanja lica na javnim mjestima predstavlja prekidanje društvene veze te ispoljavanje odbijanja principa “zajedničkog življenja” (*le “vivre ensemble”*). Vlada je dalje istakla da je cilj zabrane zaštita jednakosti između muškaraca i žena, jer stav da žene, samo zbog toga što su žene, moraju prikrivati lice na javnim mjestima dovodi do uskraćivanja njihovog prava da postoje kao pojedinci i rezerviranja izražavanja individualnosti na privatni porodični prostor ili isključivo na ženski prostor. Konačno, radi se o poštivanju ljudskog dostojanstva, budući da su žene koje nose takvu odjeću, prema tome, “izbrisane” sa javnog prostora. Dakle, prema mišljenju Vlade, bilo da se takvo “brisanje” želi ili se podnosi, ono nužno predstavlja dehumaniziranje, te teško da se može smatrati da je u skladu s ljudskim dostojanstvom.

U vezi s pitanjem rodne jednakosti, Vlada je izrazila iznenađenje izjavama podnositeljice predstavke da praksa nošenja vela koji prekriva cijelo lice često označava emancipaciju žene, afirmaciju sebe i učešćivanje u društvu, te se nije složila s krajnje pozitivnom prezentacijom te prakse, koju ona i nevladine organizacije-umješači ističu. Vlada je predložila izvještaje o istraživanju koje su predložila dva lica-umješača, pokazujući da su žene koje nose ili su nosile veo koji prekriva cijelo lice činile to dobrovoljno, a da su one koje su odustale od te prakse to uglavnom činile zbog javne netrpeljivosti. Međutim, Vlada je istakla da su ta istraživanja zasnovana na samo malom broju žena (dvadeset sedam u jednom slučaju, trideset dvije u drugom slučaju) koje su izabrane prema metodi “grudve”. Taj metod nije jako pouzdan budući da je usmjeren prema nekoliko osoba koje odgovaraju predmetu istraživanja, a potom, putem njih, identificiranju većeg broj osoba koje generalno imaju ista stanovišta. Vlada je zaključila da

su predmetni izvještaji predočili samo djelomičan pregled stvarnosti te da njihova naučna pouzdanost mora biti predmet opreznosti.

83. U pogledu neophodnosti i proporcionalnosti ograničenja, Vlada je istakla da su i Nacionalna skupština i Senat jednoglasno (manje jedan glas) usvojili zakon od 11. oktobra 2010. godine, nakon velike demokratske debate koja je uključivala civilno društvo. Ona je istakla da je predmetna zabrana krajnje ograničena u pogledu predmeta jer je samo prikrivanje lica zabranjeno, bez obzira na motiv, te da svako ostaje slobodan, uz to jedino ograničenje, da nosi odjeću koja izražava vjerska uvjerenja u javnosti. Vlada je dodala da je taj zakon potreban za odbranu principa koji su bili motiv njegovog usvajanja. Ona je istakla u tom pogledu da ograničenje sankcioniranja samo na one koji prisiljavaju druge da pokrivaju svoje lice ne bi bilo dovoljno djelotvorno budući da bi dotične žene mogle oklijevati da to prijave te bi prisila mogla uvijek biti raširena. Vlada je dalje istakla da je Sud dodijelio široko polje procjene u pogledu uspostavljanja ravnoteže između konkurentnih privatnih i javnih interesa ili u slučaju kada je privatni interes u sukobu s ostalim pravima koje garantira Konvencija (ona se pozvala na presudu *Evans protiv Ujedinjenog Kraljevstva* [VV], broj 6339/05, stav 77, ECHR 2007-I). Vlada je dalje istakla da su propisane sankcije blage – obična novčana kazna od 150 EUR ili kurs o državljanstvu. Ona je istakla da su Ustavno vijeće i Kasacijski sud priznali “neopodnost” tog zakona.

84. U vezi sa članom 8. Konvencije, Vlada je istakla da nije ubijeđena da se ta odredba primjenjuje budući da se zabrana nošenja odjeće koja pokriva lice odnosi samo na javna mjesta te se ne može smatrati da se radi o fizičkom integritetu ili privatnosti osobe. Ističući da se u svakom slučaju argumenti podnositeljice predstavke više odnose na njenu slobodu da manifestira svoja uvjerenja ili vjeru te, prema tome, na član 9, ona se pozvala na argumente koje je iznijela pod tim poglavljem u vezi s opravdanjem za miješanje i njegovu proporcionalnost.

85. Konačno, Vlada je istakla da je podnositeljica predstavke “u naročito lošem položaju da se smatra žrtvom diskriminacije na osnovu pola” budući da je jedan od osnovnih ciljeva osporenog zakona borba protiv diskriminacije tog tipa, koja briše žene iz javnog prostora putem nošenja vela koji prekriva cijelo lice. Prema njenom mišljenju, tvrdnja da je zakon zasnovan na stereotipu, prema kojem su muslimanske žene potčinjene, je neosnovana i karikaturalna: prvo, zbog toga što se zakon ne odnosi na žene muslimanke; i drugo, zbog toga što teško da se može smatrati da je društveno brisanje koje se ispoljava nošenjem burke ili nikaba “kompatibilno s afirmacijom društvenog postojanja”. Prema mišljenju Vlade, iz člana 14. Konvencije nije moguće izvesti pravo da samog sebe staviš u situaciju diskriminacije. U vezi s argumentom da bi jedno od dejstava zakona bio odvrćanje dotičnih žena od odlaska na javna mjesta te njihovo ograničavanje na dom, on je naročito bezvrijedan u ovom predmetu

budući da podnositeljica predstavke tvrdi da tu odjeću nosi samo dobrovoljno i povremeno.

Vlada je dodala da predmetni zakon ne stvara ni nikakvu diskriminaciju protiv žena muslimanki. Ona je istakla u tom pogledu da se nošenje vela koji prekriva cijelo lice prakticira od nedavno, da je ta praksa sasvim neuobičajena u Francuskoj te da su važne muslimanske ličnosti nju kritizirale više puta. Ona je istakla da se zabrana zapravo primjenjuje bez obzira da li je razlog za prokrivanje lica vjerske prirode ili nije i bez obzira na pol osobe. Konačno, ona je istakla da se činjenica, da neke osobe koje žele usvojiti ponašanje koje opravdavaju svojim uvjerenjima, bilo da su religijski prirode ili ne, spriječene da to čine zbog zabrane koju nameće zakon, ne može smatrati diskriminacijom jer je zabrana zasnovana na razumnom osnovu te je proporcionalna cilju koji se slijedi. U vezi s tim pitanjem, ona se pozvala na svoje prethodne argumente.

2. Argumenti trećeg lica-umješača

(a) Belgijska vlada

86. Vlada-umješač je istakla da Kuran ne iziskuje nošenje vela koji prekriva cijelo lice, nego je to običaj manjine s Arapskog poluotoka.

87. Ona je dalje istakla da je zakon koji zabranjuje nošenje bilo koje "odjeće koja u potpunosti ili u glavnom prikriva lice" donesen u Belgiji 2011. godine te da je stupio na snagu 23. jula 2011. godine. Ona je precizirala da je Ustavni sud Belgije, presudom od 6. decembra 2012. godine, odbio dva ustavna zahtjeva podnesena protiv njega, uz obrazloženje – uz izuzetak mjesta bogoslužjenja – da nošenje takve odjeće pokreće pitanje bezbjednosti, predstavlja prepreku ostvarivanju prava žena na jednakost i dostojanstvo te, fundamentalnije, ugrožava samu suštinu principa zajedničkog življenja. Ona je zauzela stanovište da niko ne može sebi pripisivati, na osnovu individualne ili vjerske slobode, vlast da odlučuje kada i u kojim okolnostima prihvata da otkrije svoj lice na javnom mjestu. Ocjena zahtjeva javne bezbjednosti je nužno pitanje koje moraju ocijeniti javne vlasti. Ona je dalje istakla da su obje stranke pokrenule pitanje prava žena na jednakost i dostojanstvo te je priznala da nošenje vela koji prekriva cijelo lice nije nužno izraz potčinjavanja muškarcu. Međutim, ona je istakla da pravo na izoliranje ima svoje granice, da su pravila u vezi s oblačenjem koja vladaju u našim društvima proizvod društvenog konsenzusa te rezultat uravnoteženog kompromisa između individualne slobode i pravila međudjelovanja u društvu, te da osobe koje nose odjeću koja prekriva lice daju drugima signal da ne žele učestvovati na aktivan način u društvu, te su zbog toga dehumanizirane. Prema njenom mišljenju, jedna od vrijednosti koja formira osnov na kojem funkcioniра demokratsko društvo je mogućnost da pojedinci učestvuju u aktivnoj razmjeni.

88. Vlada-umješač je istakla da je belgijski zakonodavac težio branjenju modela društva u kojem pojedinac ima prioritet nad bilo kojim filozofskim, kulturnim ili vjerskim sklonostima s ciljem ohrabrivanja pune integracije i omogućavanja građanima da dijele zajedničko nasljeđe osnovnih vrijednosti kao što je demokratija, rodna jednakost i odvajanje Crkve od države. Ona se pozvala na presudu Ustavnog suda Belgije u kojoj je zaključeno da, dok je posljedica prikrivanja lica onemogućavanje svake mogućnosti individualizacije putem lica, čak i ako je ta individualizacija osnovni uvjet povezan sa suštinom te osobe, zabrana nošenja odjeće koja skriva lice na mjestima koja su dostupna javnosti, čak i ako je to izraz vjerskog uvjerenja, zadovoljava prijeku društvenu potrebu u demokratskom društvu. Ona je dodala da se belgijski zakonodavac opredijelio za najblažu krivičnu sankciju (novčanu kaznu) te istakao – pozivajući se ponovo na presudu Ustavnog suda – da ako neke žene ostaju kod kuće da ne bi izašle neotkrivenog lica, to je rezultat njihovog izbora, a ne nezakonite prisile koja im je nametnuta zakonom. Konačno, ona je izrazila mišljenje da francuski i belgijski zakoni nisu diskriminatorni budući da se ne odnose specifično na veo koji prekriva cijelo lice te se primjenjuju na svaku osobu koja nosi odjeću koja prikriva lice u javnosti, bilo da je muškarac ili žena, te neovisno o tome da li se radi o vjerskom ili nekom drugom razlogu.

(b) Nevladina organizacija *Amnesty International*

89. Treće lice-umješač je istaklo da je pravo na nošenje odjeće s vjerskim konotacijama zaštićeno Međunarodnim paktom o građanskim i političkim pravima u smislu prava na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti i prava na slobodu izražavanja. Ta organizacija je istakla da taj pakt propisuje ograničenja slična onima iz članova 9. i 10. Konvencije te da javno međunarodno pravo iziskuje da se odredbe oba instrumenta tumače na sličan način. Organizacija je zbog toga pozvala Sud da uzme u obzir generalne komentare br. 22, 27. i 34. Komiteta za ljudska prava te njegovu jurisprudenciju (...).

90. Treće lice-umješač je dodalo da pravo na nediskriminaciju garantiraju svi međunarodni i regionalni instrumenti za zaštitu ljudskih prava, da se nameće homogeno tumačenje u tom pogledu i da države, prema Međunarodnom paktu o građanskim i političkim pravima i Konvenciji o eliminaciji svih oblika diskriminacije protiv žena (CEDAW), imaju obavezu da poduzmu sve djelotvorne mjere kako bi okončale diskriminatorne prakse. Treće lice-umješač se dalje pozvalo na generalne komentare br. 22 i 28. Komiteta za ljudska prava. Ono je istaklo da je rizik od ukrštene diskriminacije: žene mogu doživjeti specifičan oblik diskriminacije usljed kombinovanja faktora pola i drugih faktora kao što je religija te takva diskriminacija može biti izražena naročito u obliku stvaranja stereotipa podgrupa žena. Ono je također istaklo da ograničenje koje je nametnuto u vezi s nošenjem marame ili vela može ugroziti pravo na rad, pravo na

obrazovanje i pravo na jednakost pred zakonom, te može doprinijeti djelima uznemiravanja i nasilja.

91. Prema mišljenju trećeg lica-umješača, pretpostavljati da žene koje nose određene tipve odjeće to čine jer su prisiljene na to predstavlja stereotip zasnovan na polu i religiji; okončanje diskriminacije bi iziskivalo pristup koji je više iznijansiran.

(c) Nevladina organizacija ČLAN 19

92. Treće lice-umješač je istaklo da je nošenje vjerske odjeće ili simbola obuhvaćeno pravom na slobodu izražavanja i pravom na slobodu vjere i misli. Ono se također pozvalo na Generalni komentar broj 28 Komiteta za ljudska prava. Treće lice-umješač se nadalje pozvalo na odluku Komiteta u predmetu *Hudoyberganova protiv Uzbekistana* (citirana gore) u kojoj je zaključeno da sloboda ispoljavanja vjere obuhvata pravo na nošenje odjeće u javnosti koja se smatra sukladnom s vjerom ili religijom pojedinca, te bi sprečavanje pojedinca da nosi svoju vjersku odjeću moglo predstavljati kršenje člana 18. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Ta nevladina organizacija se pozvala i na Generalni komentar broj 34 Komiteta o slobodi mišljenja i izražavanja. Dalje je dodala da je specijalna izvjestiteljica Ujedinjenih nacija o slobodu vjeri i uvjerenja, u svom izvještaju iz 2006. godine, predložila niz smjernica za razmatranje neophodnosti i proporcionalnosti ograničenja nošenja vjerske odjeće i simbola, te je preporučila da administracija ili sudstvo odgovore na sljedeća pitanja prilikom prosuđivanja: da li je predmetno ograničenje odgovarajuće, imajući u vidu legitiman interes koji se njim nastoji zaštititi, da li je ono najmanje restriktivno, da li je uključilo uspostavljanje ravnoteže između konkurentnih interesa, da li je po prirodi takvo da stimulira vjersku netoleranciju i da li se njim izbjegava stigmatiziranje određene vjerske zajednice?

93. Treće lice-umješač je istaklo da, kao što je istakla specijalna izvjestiteljica o slobodi vjere i uvjerenja u svom međuizvještaju iz 2011. godine, zabrana diskriminacije zasnovane na polu se često navodi u korist zabrane nošenja vela koji prekriva cijelo lice, dok bi takve zabrane mogle voditi ukrštenim diskriminacijama protiv muslimanskih žena. Prema trećem licu-umješaču, to bi moglo biti kontraproduktivno jer bi moglo videti ka zatvaranju dotičnih žena kući te njihovom isključivanju iz javnog života i marginalizaciji, te bi moglo izložiti muslimanske žene fizičkom nasilju i verbalnim napadima. Ono je dalje naznačilo da je Parlamentarna skupština Vijeća Evrope nedavno naročito preporučila da se države članice ne bi trebale opredjeljivati za generalnu zabranu nošenja u javnosti vela koji prekriva cijelo lice.

94. Prema trećem licu-umješaču, međunarodni standardi o pravu na slobodu izražavanja, slobodu mišljenja i vjere, i na jednako postupanje i

nediskriminaciju ne omogućavaju generalne zabrane pokrivanja lica u javnosti.

(d) Centar za ljudska prava Univerziteta u Gentu

95. Treće lice-umješač je istaklo da su francuski i belgijski zakoni koji zabranjuju prikrivanje lica u javnosti doneseni na osnovu pretpostavke da većina žena koje nose veo koji pokriva cijelo lice radi to pod prisilom te izražavaju volju da ne žele da imaju međudjelovanje s drugim članovima društva, te predstavljaju prijetnju javnoj bezbjednosti. Treće lice-umješač se pozvalo na istraživanje koje je provedeno u Belgiji među dvadeset sedam žena koje nose ili su nosile veo koji pokriva cijelo lice (vidi, E. Brems, Y. Janssens, K. Lecoyer, S. Ouald Chaib i V. Vandersteen, *Wearing the Face Veil in Belgium: Views and Experiences of 27 Women Living in Belgium Concerning the Islamic Full Face Veil and the Belgian Ban on Face Covering*), te na istraživanja koje su u Francuskoj provele fondacije *Open Society* (vidi, stav 104. dole) te u Nizozemskoj profesor A. Moors, koja pokazuju da je ta pretpostavka pogrešna.

96. Prema trećem licu-umješaču, to istraživanje pokazuje da zabrana ne omogućava postizanje njenih ciljeva: dotične žene izbjegavaju izlaženje napolje, što ih izolira i djeluje negativno na njihov društveni život i samostalnost, te ohrabruje napade na njih. Osim toga, treće lice-umješač smatra da je zabrana disproporcionalna jer je javni prostor definiran veoma široko, da se problemi u vezi s javnom bezbjednošću mogu riješiti obavezom identificiranja pokazivanjem lica te da postoje brojni modaliteti komunikacije u modernom društvu koji ne iziskuju da svaka osoba vidi lice druge osobe.

97. Prema mišljenju trećeg lica-umješača, pored činjenice da predstavlja disproporcionalno miješnje u slobodu vjere, zabrana stvara indirektnu i ukrštenu diskriminaciju na osnovu vjere i pola, stvara stereotipe i zanemaruje činjenicu da pokrivene žene predstavljaju ranjivu manjinsku grupu koja iziskuje posebnu pažnju.

98. Konačno, treće lice-umješač je ispitalo ovaj predmet u svjetlu porasta islamofobije u više evropskih zemalja. Ono je zauzelo stanovište da su usvajanje i provođenje opće zabrane pokrivanja lica u javnosti utoliko više štetniji jer su popraćeni političkom retorikom koja se precizno odnosi na žene koje nose islamski veo koji pokriva lice, što jača negativne stereotipe i islamofobiju.

(e) Nevladina organizacija *Liberty*

99. Ovaj umješač je istakao da je cilj zakona od 11. oktobra 2010. godine, iako je on formuliran na neutralan način, da zabrani nošenje burke, da se on primjenjuje na sva javna mjesta te da se predmetne žene nalaze pred teškim izborom da li da ostanu kod kuće ili da skinu svoj veo. Ta nevladina organizacija je istakla da je Konvencija proizvod okrutnosti II

svjetskog rata, da su užasi koji su počinjeni protiv Jevreja motivirali uključivanje prava na slobodu vjere u spisak osnovnih prava i da su se od tada desili drugi zločini protiv čovječnosti koji su počinjeni, barem djelomično, iz vjerskih razloga. Ta nevladina organizacija je dodala da postoji uska veza između religije i rase.

100. Treće lice-umješač je dalje naglasilo da opća pravila koja propisuju odjeću koju nose žene u javnosti mogu biti u suprotnosti ne samo sa velikim brojem osnovnih prava nego i sa međunarodnim i regionalnim instrumentima, kao što su Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina. U pogledu Konvencije, treće lice-umješač smatra da se članovi 8, 9, 10. i 14. primjenjuju u ovom predmetu. Ono je istaklo da tri elementa koja su naznačena u obrazloženju nacrtu zakona opravdavajući zabranu nisu bila ubjedljiva. Ono je dalje naznačilo da zabrana i debata u vezi s tim pitanjem doprinose stigmatizaciji muslimana i ohrabruju rasistički odnos prema njima.

101. Ta organizacija je zaključila da, dok naročito brojne feministice smatraju da veo koji prekriva cijelo lice ponižava žene, ugrožava njihovo dostojanstvo te da je izraz patrijarhata, druge ga smatraju simbolom svoje vjere. Prema toj organizaciji, te kontroverze ne mogu biti riješene obavezivanjem žena, koje osjećaju obavezu da to nose, da ostaju kući, iz straha od sankcija. To ne doprinosi oslobađanju žena te će najvjerovatnije ohrabriti islamofobiju.

(f) Nvladina organizacija *Open Society Justice Initiative*

102. Treće lice umješač je istaklo da je zabrana nošenja vela koji prekriva cijelo lice kritizirana u okviru Vijeća Evrope, te da su samo Francuska i Belgija usvojile takve opće mjere. Ono je istaklo da uprkos činjenici da su francuski i belgijski zakoni neutralni kada je u pitanju tekst, njihova zakonodavna istorija pokazuje da je namjera bila da se cilja precizno nikab i burka.

103. Treće lice-umješač je istaklo da je cilj francuskog zakona da očuva javnu bezbjednost, rodnu jednakost i sekularizam. U tom pogledu, treće lice-umješač je istaklo da obrazloženje zasnovano na javnom poretku može lako prikriti netoleranciju kada je u pitanju sloboda vjere. Pozivajući se naročito na presudu Suda u predmetu *Palau-Martinez protiv Francuske* (broj 64927/01, stav 43, ECHR 2003-XII), treće-lice umješač je dodalo da bi se države mogle pozvati na taj pojam da bi opravdale miješanje u ostvarivanje nekog prava iz Konvencije samo ako bi mogle dokazati da postoje konkretni dokazi o kršenju javnog poretka. U pogledu zaštite rodne jednakosti, ono je istaklo da je takav cilj zasnovan na pretpostavci da su žene koje nose veo prisiljene da to rade te da su u lošijem položaju, dok to nije dokazano bilo kojim dokazom ispitanim u zakonodavnom postupku.

104. Treće lice-umješač se dalje pozvalo na izvještaj jednog istraživanja koje je vodila organizacija *Open Society Foundations* u Francuskoj, koje je obuhatalo trideset dvije žene koje su nosile veo koji je prekrivao cijelo lice, pod nazivom *Unveiling the Truth: Why 32 Muslim Women Wear the Full-Face Veil in France*, a koji je objavljen u aprilu 2011. godine. U njemu je naznačeno da ispitane žene nisu prisiljene da nose veo, da su mnoge od njih odlučile da ga nose uprkos protivljenju njihovih porodica, da jedna trećina ne nosi veo stalno i redovno te da većina njih ima aktivan društveni život. Iz izvještaja također proizilazi da je zabrana doprinosila nezadovoljstvu među tim ženama i ograničila njihovu samostalnost, te da je popratni javni diskurs ohrabrio verbalnu zloupotrebu i fizičke napade članova javnosti na njih. Treće lice-umješač da također predložilo naknadni izvještaj koji je objavljen u septembru 2013. godine. Ono je istaklo da iz njega proizilazi da većina ispitanih žena i dalje nosi veo koji prekriva cijelo lice kao izraz vjerskih uvjerenja. Ono je dodalo da izvještaj pokazuje da zabrana ima veliki uticaj na njihov lični i porodični život. Treće lice-umješač je dalje istaklo da je zaključak u izvještaju da su sve ispitane žene izjavile da se njihova lična bezbjednost pogoršala od momenta zabrane te su ukazale na uznemiravanja i fizičke napade koji su rezultat klime koja ohrabruje javnost da djeluje protiv žena koje nose veo koje prekriva cijelo lice.

105. *In conclusio*, treće lice-umješač je istaklo da postoji evropski konsenzus protiv zabrane nošenja u javnosti vela koji prekriva cijelo lice. Ono je dalje istaklo činjenicu da su opće zabrane disproporcionalne kada su moguće mjere koje impliciraju manje miješanja, da opravdanja u vezi s javnim redom moraju biti zasnovana na konkretnim dokazima, da mjere koje se uvode da bi se promovirala jednakost moraju biti objektivno i razumno opravdane i vremenski ograničene, te da mjere kojima se nastoji promovirati sekularizam moraju biti striktno neophodne.

3. Ocjena Suda

(a) Navodan povreda članova 8. i 9. Konvencije

106. Zabrana nošenja odjeća koja je namijenjena da prikriva lice na javnim mjestima pokreće pitanja u vezi s pravom na poštivanje privatnog života (član 8. Konvencije) žena koje žele da nose veo koji prekriva cijelo lice iz razloga koji se odnose na njihova uvjerenja, te u vezi s njihovom slobodom da ispoljavaju svoje uvjerenja (člana 9. Konvencije).

107. Prema tome, Sud smatra da se lični izbori u pogledu željenog izgleda pojedinca, bilo na javnim ili privatnim mjestima, odnose na izražavanje njegove ličnosti te su, prema tome, obuhvaćeni pojmom privatnog života. Sud je zauzeo takvo stanovište ranije u pogledu izbora frizure (vidi, *Popa protiv Rumunije* (odluka), broj 4233/09, st. 32-33, od 18. juna 2013; vidi također, odluka Evropske komisije za ljudska prava u predmetu *Sutter protiv Švicarske*, broj 8209/78, od 1. marta 1979). On

smatra, poput Komisije, (vidi naročito, odluke *McFeeley i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, broj 8317/78, od 15. maja 1980, stav 83, Odluke i izvještaji (DR) 20, i *Kara protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, broj 36528/97, od 22. oktobra 1998), da se isto primjenjuje i na izbor odjeće. Mjera koju je poduzela javna vlast kojom se ograničava izbor te vrste predstavlja, u principu, miješanje u ostvarivanje prava na poštivanje privatnog života u smislu člana 8. Konvencije (vidi, odluka *Kara*, citirana gore). Prema tome, zabrana nošenja odjeće koja je namijenjena da prikriva lice na javnim mjestima, prema zakonu od 11. oktobra 2010. godine, je obuhvaćena članom 8. Konvencije.

108. Imajući u vidu navedeno, u vezi kritika u vezi sa zabranom koje su uputile osobe koje se, poput podnositeljice predstavke, žale da zbog toga ne mogu nositi na javnim mjestima odjeću koju iziskuje njihova vjerska praksa, ona prije svega pokreće pitanje slobode ispoljavanja vjere i uvjerenja (vidim naročito, *Ahmet Arslan i ostali protiv Turske*, broj 41135/98, stav 35, od 23. februara 2010). Činjenica da je to praksa manjine te da se ona osporava (vidi, st. 56. i 85. gore) nije relevantna u ovom pogledu.

109. Prema tome, Sud će ispitati taj dio predstavke na osnovu člana 8. i člana 9, ali će akcenat biti stavljen na drugu od tih odredbi.

(i) U vezi s pitanjem da li postoji "ograničenje" ili "miješanje"

110. Kao što je Sud već istakao (...), zakon od 11. oktobra 2010. godine stavlja podnositeljicu predstavke u dilemu koja je uporediva s onom iz presuda *Dudgeon i Norris*: ili će se povinovati zabrani i, dakle, uzdržati od nošenja odjeće koja je u skladu s njenim pristupom religiji; ili će odbiti da se povinuje zabrani i suočiti se s krivičnim sankcijama. Dakle, ona se nalazi, u svjetlu i člana 9. i člana 8. Konvencije, u sličnoj situaciji kao što je ona u kojoj su se nalazili podnosioci predstavke *Dudgeon i Norris*, gdje je Sud konstatirao "kontinuirano miješanje" u ostvarivanje prava zagaraniranih drugom od tih odredbi (obje presude citirane gore, stav 41. i stav 38; vidi, naročito, *Michaud*, citirana gore, stav 92). Prema tome, u ovom predmetu postoji "miješanje" u ostvarivanje ili "ograničenje" ostvarivanja prava zaštićenih članovima 8. i 9. Konvencije.

111. Takvo ograničenje ili miješanje nije u skladu s drugim stavovima tih članova, osim ako je "propisano zakonom", slijedi jedan ili više legitimnih ciljeva naznačenih u tim stavovima i ako je "neophodno u demokratskom društvu" da bi se postigao taj cilj ili postigli ti ciljevi.

(ii) U vezi s pitanjem da li je mjera "propisana zakonom"

112. Sud konstatira da je predmetno ograničenje propisano članovima 1, 2. i 3. Zakona od 11. oktobra 2010. godine (vidi, stav 28. gore). On dalje ističe da podnositelj predstavke nije osporio da te odredbe zadovoljavaju

kriterije naznačene u sudskoj praksi Suda koja se odnosi na član 8. stav 2. i član 9. stav 2. Konvencije.

(iii) U vezi s pitanjem da li postoji legitiman cilj

113. Sud podsjeća da su izuzeci na slobodu svake osobe da ispoljava svoje vjeru ili svoja uvjerenja, koji su nabrojani u članu 9. stav 2, iscrpni i da je definicija tih izuzetaka restriktivna (vidi, među ostalim presudama, *Svyato-Mykhaylivska Parafiya protiv Ukrajine*, broj 77703/01, stav 132, od 14. juna 2007, i *Nolan i K. protiv Rusije*, broj 2512/04, stav 73, od 12. februara 2009). Da bi bilo u skladu s Konvencijom, ograničenje te slobode mora naročito slijediti cilj koji se može povezati s jednim od onih ciljeva koji su nabrojani u toj odrebi. Isti pristup se primjenjuje u pogledu člana 8. Konvencije.

114. Praksa Suda treba biti sasvim jezgrovita kada on provjerava postojanje nekog legitimnog cilja u smislu drugog stava članova 8. i 11. Konvencije (vidi, na primjer, presude koje su navedene gore u predmetima *Leyla Şahin*, stav 99, i *Ahmet Arslan i ostali*, stav 43). Međutim, u ovom predmetu, sadržaj ciljeva koje je istakla Vlada u ovom pogledu, a što snažno osporava podnositeljica predstavke, iziskuje dublje ispitivanje. Podnositeljica predstavke je zauzela stanovište da miješanje u ostvarivanje njene slobode da ispoljava svoju vjeru i prava na poštivanje privatnog života, što je posljedica zabrane uvedene zakonom od 11. oktobra 2010. godine, ne odgovara bilo kojem od ciljeva nabrojanih u drugim stavovima članova 8. i 9. Konvencije. Vlada je sa svoje strane istakla da zakon slijedi dva legitimna cilja: javnu bezbjednost i “poštivanje minimuma vrijednosti otvorenog i demokratskog društva”. Sud ističe da se drugi stavovi članova 8. i 9. ne odnose izričito na drugi od tih ciljeva ili na sve tri vrijednosti koje je spomenula Vlada u tom kontekstu.

115. U pogledu prvog od principa koji je navela Vlada, Sud prije svega ističe da je „javna bezbjednost“ jedan od ciljeva nabrojanih u drugom stavu člana 9. Konvencije (*sécurité publique* u tekstu na francuskom jeziku) te također u drugom stavu člana 8 (*sûreté publique* u tekstu na francuskom jeziku). On dalje ističe da je Vlada naznačila u tom pogledu da osporena zabrana nošenja, na javnim mjestima, odjeće namijenjene da prikriva lice zadovoljava potrebu za identificiranjem pojedinaca kako bi se prevenirala opasnost po bezbjednost lica i imovine te borbom protiv prevara u vezi s identitetom. Imajući u vidu spis, sa sigurnošću se možemo zapitati da li je zakonodavac dao značaj takvim pitanjima. Ipak, potrebno je istaći da je naznačeno u obrazloženju nacarta zakona – iako sporedno – da praksa prikrivanja lica “može predstavljati i opasnost za bezbjednost u određenim situacijama”(…), i da je Ustavno vijeće istaklo da je zakonodavac smatrao da bi ta praksa mogla predstavljati opasnost za javnu bezbjednost (...). Slično tome, u jednom svom studijskom izvještaju od 25. marta 2010.

godine, *Conseil d'État* je naznačilo da javna bezbjednost može predstavljati osnov zabrane prikrivanja lica, ali je naznačilo da bi se te moglo desiti samo u specifičnim okolnostima (...). Prema tome, Sud prihvata da je zakonodavac, pri usvajanju osporene zabrane, nastojao razmotriti pitanja “javne bezbjednosti” u smislu drugih stavova članova 8. i 9. Konvencije.

116. U vezi s drugim od navedenih ciljeva – osiguranje “poštivanja minimuma vrijednosti otvorenog i demokratskog društva” – Vlada se pozvala na tri vrijednosti: poštivanje jednakosti između muškaraca i žena, poštivanje ljudskog dostojanstva i poštivanje minimuma zahtjeva života u okviru društva. Ona je istakla da se taj cilj može povezati sa “zaštitom prava i sloboda drugih”, u smislu drugih stavova članova 8. i 9. Konvencije.

117. Kao što je Sud ranije istakao, te tri vrijednosti ne odgovaraju izričito bilo kojem o legitimnih ciljeva nabrojanih u drugim stavovima članova 8. i 9. Konvencije. Među tim ciljevima, jedini koji mogu biti relevantni u ovom predmetu, u vezi s predmetnim vrijednostima, su “javni red” i “zaštita prava i sloboda drugih”. Međutim, prvi nije spomenut u članu 8. stav 2. Štaviše, Vlada se nije pozvala na njega ni u svojim pismenim zapažanjima ni u svom odgovoru na pitanje koje joj je postavljeno u tom pogledu za vrijeme javne rasprave, pozivajući se samo na “zaštitu prava i sloboda drugih”. Prema tome, Sud će se fokusirati na ispitivanje posljednjeg “legitimnog cilja”, kao što je to uradio u predmetima *Leyla Şahin* i *Ahmet Arslan i ostali* (obje citirane gore, st. 111. i 43).

118. Prvo, Sud nije ubijeđen u tvrdnju Vlade u pogledu poštivanja jednakosti između muškaraca i žena.

119. Sud ne sumnja da jednakost između muškaraca i žena može s pravom opravdati miješanje u ostvarivanje određenih prava i sloboda obuhvaćenih Konvencijom (vidi, *mutatis mutandis*, *Staatkundig Gereformeerde Partij protiv Nizozemske* (odluka), od 10. jula 2012). On podsjeća u tom pogledu da je danas unapređenje rodne jednakosti važan cilj država članica Vijeća Evrope (*ibid.*; vidi također, među ostalim presudama, *Schuler-Zraggen protiv Švicarske*, od 24. juna 1993, stav 67, Serija A broj 263, i *Konstantin Markin protiv Rusije* [VV], broj 30078/06, stav 127, ECHR 2012). Tako, država članica koja, u ime rodne jednakosti, zabranjuje svakome da prisiljava žene da prikrivaju lice slijedi cilj koji odgovara “zaštiti prava i sloboda drugih” u smislu drugih stavova članova 8. i 9. Konvencije (vidi, *Leyla Şahin*, citirana gore, stav 111). Međutim, Sud smatra da se država članica ne može pozivati na rodnu jednakost da bi zabranila neku praksu koju žene – kao podnositeljica predstavke – brane u kontekstu ostvarivanja prava iz tih odredbi, osim ako bi se to moralo shvatiti da se pojedinci mogu štititi na tom osnovu od ostvarivanja svojih sopstvenih osnovnih prava i sloboda. Sud dalje ističe da je *Conseil d'État* došlo do sličnog zaključka u svojem studijskom izvještaju od 25. marta 2010. godine (...).

Osim toga, u vezi s nastojanjem Vlade da dokaže da veo koji pokriva cijelo lice koje nose određene žene šokira većinu francuskog stanovništva jer se kosi s principom jednakosti među polovima, koji je generalno prihvaćen u Francuskoj, Sud se poziva na svoje obrazloženje u vezi s ostale dvije vrijednosti na koje se ona pozvala (vidi, st. 120-122 dole).

120. Drugo, Sud smatra da poštivanje ljudskog dostojanstva, koliko god bilo suštinsko, ne može legitimno opravdati opću zabranu nošenja vela koji pokriva cijelo lice na javnim mjestima. Sud je svjestan da većina onih koji promatraju predmetnu odjeću nju percipiraju kao čudnu. Međutim, on ističe da je ona, u svojoj različitosti, izraz kulturološkog identiteta koji doprinosi pluralizmu koji je svojstven demokratiji. On naznačava u tom pogledu raznolikost poimanja vrline i pristojnosti koje se primjenjuju na otkrivanje ljudskog tijela. Osim toga, on ne raspolaže nijednim dokazom koji bi ga mogao navesti da smatra da žene koje nose veo koji pokriva cijelo lice nastoje izraziti formu nepoštivanja onih koje susreću ili da na drugi način vrijeđaju dostojanstvo drugih.

121. Treće, nasuprot tome, Sud smatra da, pod izvjesnim uvjetima, “poštivanje minimuma zahtjeva života u okviru društva”, na koje se pozvala Vlada – ili “zajedničkog življenja”, kao što je naznačeno u nacrtu zakona (...) – može biti povezano sa legitimnim ciljem “zaštite prava i sloboda drugih”.

122. Sud će uzeti u obzir činjenicu da tužena država smatra da lice ima značajnu u logu u društvenom međudjelovanju. On razumije stanovište da osobe koje se nalaze na mjestima otvorenim za sve žele da se tamo ne šire prakse i stavovi koji bi fundamentalno doveli u pitanje mogućnost otvorenih interpersonalnih odnosa, koja je, na osnovu uspostavljenog konsenzusa, nužni element kolektivnog života u okviru predmetnog društva. Prema tome, Sud može prihvatiti da tužena Vlada percipira ogradu koja je podignuta nasuprot drugih uz pomoć vela koji prikriva lice kao povredu prava ostalih da žive na prostoru socijalizacije koji olakšava zajedničko življenje. Imajući u vidu navedeno, te fleksibilnost pojma “zajedničkog življenja” i rizik od zloupotrebe koji iz toga proizilazi, Sud će pažljivo ispitati potrebu za osporenim ograničenjem.

(iv) U vezi s pitanjem da li je mjera neophodna u demokratskom društvu

(a) Opći principi u vezi sa članom 9. Konvencije

123. Budući da je Sud odlučio da se fokusira na član 9. Konvencije pri ispitivanju ovog dijela predstavke, on smatra da je adekvatno da ponovi opće principe u vezi s tom odredbom.

124. Onako kako je štiti član 9, sloboda misli, savjesti i vjeroispovijesti predstavlja jedan od osnova “demokratskog društva” u smislu Konvencije. Ta sloboda je, u svojoj vjerskoj dimenziji, jedan od osnovnih elemenata identiteta vjernika i njihovog koncepta života, ali je i dragocjeno dobro za

ateiste, agnostike, skeptike i one koji su ravnodušni u tom pogledu.. Pluralizam neodvojiv od demokratskog društva, skupo dobijen kroz vijekove, ovisi o njemu. Ta sloboda implicira, *inter alia*, slobodu pridruživanja ili nepridruživanja nekom vjerskom uvjerenju ili prakticiranja ili neprakticiranja neke vjere (vidi, *inter alia*, *Kokkinakis protiv Grčke*, od 25. maja 1993, stav 31, Serija A no. 260-A; *Buscarini i ostali protiv San Marina* [VV], broj 24645/94, stav 34, ECHR 1999-I; i *Leyla Şahin*, citirana gore, stav 104).

125. Dok je vjerska sloboda prije svega stvar savjesti, ona također implicira slobodu ispoljavanja vjere, individualno i privatno, ili u zajednici s drugima, u javnosti i u krugu onih s kojima se dijeli vjera. U članu 9. su nabrojani različiti oblici ispoljavanja vjere ili uvjerenja, tj. obred, propovijedanje, vršenje vjerskih dužnosti i rituala (vidi, *mutatis mutandis*, *Cha'are Shalom Ve Tsedek protiv Francuske* [VV], broj 27417/95, stav 73, ECHR 2000-VII, i *Leyla Şahin*, citirana gore, stav 105).

Međutim, član 9. ne štiti svako djelo koje je motivirano ili inspirirano vjerom ili uvjerenjem te ne garantira uvijek pravo na ponašanje u javnom domenu na način koji diktira vjera ili uvjerenja (vidi, na primjer, *Arrowsmith protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, broj 7050/75, izvještaj Komisije od 12. oktobra 1978, DR 19; *Kalaç protiv Turske*, od 1. jula 1997, stav 27, *Izvještaji presuda i odluka* 1997-IV; i *Leyla Şahin*, citirana gore, st. 105 i 121).

126. U demokratskim društvima, u kojima više religija koegzistira u okviru jednog ili istog stanovništva, može se pokazati potrebnim da se ograniči sloboda ispoljavanja vjere ili uvjerenja kako bi se pomirili interesi različitih grupa i osiguralo poštivanje svake osobe (vidi, *Kokkinakis*, citirana gore, stav 33). To proizilazi i iz stava 2. člana 9. i iz pozitivnih obaveza države na osnovu člana 1. Konvencije da jamče svim licima pod svojom jurisdikcijom prava i slobode utvrđene u Konvenciji (vidi, *Leyla Şahin*, citirana gore, stav 106).

127. Sud je često isticao ulogu države kao neutralnog i nepristrasnog organizatora prakticiranja raznih religija, vjera i uvjerenja te je naznačavao da ta uloga doprinosi javnom redu, vjerskoj harmoniji i toleranciji u demokratskom društvu. Kao što je naznačeno gore, on također smatra da je obaveza države da bude neutralna i nepristrana inkompatibilna s ovlastima države da ocjenjuje legitimnost vjerskih uvjerenja ili načina na koji su uvjerenja izražena (vidi, *Manoussakis i ostali protiv Grčke*, od 26. septembra 1996, stav 47, *Izvještaji* 1996-IV; *Hasan i Chaush protiv Bugarske* [VV], broj 30985/96, stav 78, ECHR 2000-XI; i *Refah Partisi (Stranka prosperiteta) i ostali protiv Turske* [VV], br. 41340/98, 41342/98, 41343/98 i 41344/98, stav 91, ECHR 2003-II), i da ta obaveza iziskuje da država osigura uzajmanu toleranciju između suprotnih grupa (vidi, među ostalim presudama, *Leyla Şahin*, citirana gore, stav 107). Prema tome, uloga vlasti u tim okolnostima nije da se ukloni uzrok tenzija eliminiranjem

pluralizma, nego da se osigura da konkurentne grupe toleriraju jedna drugu (vidi, *Serif protiv Grčke*, broj 38178/97, stav 53, ECHR 1999-IX; vidi također, *Leyla Şahin*, citirana gore, stav 107).

128. Pluralizam, tolerancija i otvorenost duha su karakteristike “demokratskog društva”. Premda pojedinačni interesi ponekad moraju biti potčinjeni interesima grupe, demokratija ne znači jednostavno da mišljenja većine moraju uvijek prevladati; mora se postići ravnoteža kojom se osigurava pravično postupanje prema osobama koje pripadaju manjinama te izbjegava zloupotreba dominantnog položaja (vidi, *mutatis mutandis*, *Young, James i Webster protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, od 13. augusta 1981, stav 63, Serija A broj 44, i *Chassagnou i ostali protiv Francuske* [VV], br. 25088/94, 28331/95 i 28443/95, stav 112, ECHR 1999-III). Pluralizam i demokratija moraju biti zasnovani na dijalogu i duhu kompromisa koji nužno implicira razne ustupke pojedinaca i grupa koji su opravdani da bi se održali i promovirali ideali i vrijednosti demokratskog društva (vidi, *mutatis mutandis*, *Ujedinjena komunistička partija Turske i ostali*, citirana gore, stav 45, i *Refah Partisi (Stranka prosperiteta) i ostali*, citirana gore, stav 99). Ako su ta “prava i slobode drugih” među onima zagaraniranim Konvencijom i njenim protokolima, mora se prihvatiti da potreba za njihovom zaštitom može voditi države ograničenju ostalih prava i sloboda također predviđenih Konvencijom. Upravo ta stalna potraga za ravnotežom između osnovnih prava svakog pojedinca predstavlja osnov “demokratskog društva” (vidi, *Chassagnou i ostali*, citirana gore, stav 113; vidi također, *Leyla Şahin*, citirana gore, stav 108).

129. Također je važno istaći fundamentalnu supsidijarnu ulogu mehanizma Konvencije. Domaće vlasti imaju direktan demokratski legitimitet te su, kao što je istakao Sud mnogo puta, u principu u boljem položaju od međunarodnog suda da procijene domaće potrebe i uvjete. Kada je riječ o pitanjima opće politike, o kojima se mišljenja u nekom demokratskom društvu mogu razumno uveliko razlikovati, ulozi domaćeg donosioca odluke treba dati posebnu važnost (vidi, na primjer, *Maurice protiv Francuske* [VV], broj 11810/03, stav 117, ECHR 2005-IX). To je naročito slučaj kada se radi o pitanjima odnosa između države i religija (vidi, *mutatis mutandis*, *Cha'are Shalom Ve Tsedek*, citirana gore, stav 84, i *Wingrove protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, od 25. novembra 1996, stav 58, *Izvjestaji* 1996-V; vidi također, *Leyla Şahin*, citirana gore, stav 109). U vezi sa članom 9. Konvencije, državi bi, prema tome, u principu trebalo dodijeliti šire polje procjene pri odlučivanju da li i do kojeg stepena je ograničenje prava na ispoljavanje vjere ili uvjerenja “nužno”. Imajući u vidu navedeno, Sud mora voditi računa i pitanju u ovom predmetu (vidi, *inter alia*, *Manoussakis i ostali*, citirana gore, stav 44, i *Leyla Şahin*, citirana gore, stav 110). On može uzeti u obzir, ako je potrebno, bilo koji konsenzus i zajedničke vrijednosti koje proizilaze iz praksi država koje su strane u

Konvenciji (vidi, na primjer, *Bayatyan protiv Armenije* [VV], broj 23459/03, stav 122, ECHR 2011).

130. U presudi *Leyla Şahin*, Sud je istakao da je to naročito slučaj kada se radi o reguliranju nošenja vjerskih simbola u obrazovnim ustanovama, naročito u pogledu raznolikosti pristupa domaćih vlasti u vezi s tim pitanjem. Pozivajući se na presudu *Otto-Preminger-Institut protiv Austrije* (od 20. septembra 1994, stav 50, Serija A broj 295-A) i odluku *Dahlab protiv Švicarske* (broj 42393/98, ECHR 2001-V), on je dodao da zapravo u Evropi nije moguće raspoznati neki unforman koncept značaja religije u društvu i da se smisao ili posljedica javnog izražavanja nekog vjerskog uvjerenja razlikuju u ovisnosti o vremenu i kontekstu. On je istakao da pravila u tom domenu zbog toga variraju od jedne zemlje do druge u ovisnosti o nacionalnoj tradiciji i zahtjevima koje nameće potreba da se zaštite prava i slobode drugih i da se održi javni red. On je iz toga zaključio da izbor opsega i forme takvih pravila mora neizostavno biti ostavljen dotičnoj državi do određene mjere jer ovisi o specifičnom domaćem kontekstu (vidi, *Leyla Şahin*, citirana gore, stav 109).

131. Međutim, polje procjene ide ruku pod ruku s evropskom kontrolom koja se odnosi i na zakon i na odluke u kojima se on primjenjuje. Zadatak Suda je da odredi da li su mjere, koje su poduzete na domaćem nivou, u principu opravdane i proporcionalne (vidi, *inter alia*, *Manoussakis i ostali*, citirana gore, stav 44, i *Leyla Şahin*, citirana gore, stav 110).

(β) *Primjena tih principa na prethodne predmete*

132. Sud je imao priliku da ispita veliki broj situacija u svjetlu tih principa.

133. On se tako izjasnio o zabrani nošenja vjerskih simbola u državnim školama koja je propisana za nastavno osoblje (vidi, *inter alia*, *Dahlab*, odluka citirana gore, i *Kurtulmuş protiv Turske* (odluka), broj 65500/01, ECHR 2006-II) te čak i studente (vidi, *inter alia*, *Leyla Şahin*, citirana gore; *Köse i ostali protiv Turske* (odluka), broj 26625/02, ECHR 2006-II; *Kervanci protiv Francuske*, broj 31645/04, od 4. decembar 2008; *Aktas protiv Francuske* (odluka), broj 43563/08, od 30. juna 2009; i *Ranjit Singh protiv Francuske* (odluka) broj 27561/08, od 30. juna 2009), o obavezi da se skine odjeća s vjerskim konotacijama u okviru sigurnosne kontrole (*Phull protiv Francuske* (odluka), broj 35753/03, ECHR 2005-I, i *El Morsli protiv Francuske* (odluka), broj 15585/06, od 4. marta 2008) i o obavezi pojavljivanja nepokrivene glave na identifikacionoj fotografiji u svrhu korištenja službenih dokumenata (*Mann Singh protiv Francuske* (odluka), broj 24479/07, od 11. juna 2007). On nije ustanovio kršenje člana 9. u bilo kojem od ovih predmeta.

134. Sud je također ispitaio dvije predstavke u kojima su se osobe žalile na ograničenja koja su nametnuli poslodavci u pogledu mogućnosti da one nose krst oko vrata na vidljiv način, tvrdeći da domaće pravo nije dovoljno

zaštitilo njihovo pravo na ispoljavanje vjere. Jedna je bila uposlenica avio-kompanije, a druge medicinska sestra (vidi, *Eweida i ostali*, citirana). Prvi od tih predmeta, u kojem je ustanovljeno kršenje člana 9, je najrelevantniji za ovaj predmet. Sud je zauzeo stanovište, *inter alia*, da su domaći sudovi pridali suviše važnosti željama poslodavca – koje je ipak smatrao legitimnim – da se zaštiti određena komercijalna slika u odnosu na osnovno pravo podnositeljice predstavke da ispolji svoja vjerska uvjerenja. U vezi s ovim posljednjim pitanjem, on je istakao da pravo demokratsko društvo treba tolerirati i podržati pluralizam i raznolikost te da je važno da osoba kojoj je religija centralna postavka života bude u mogućnosti da saopćava svoja uvjerenja drugima. On je potom istakao da je predmetni krst bio diskretan te da nije mogao ugroziti profesionalni izgled podnositeljice predstavke, te da nije bilo dokaza da je nošenje drugih, ranije dozvoljenih, vjerskih simbola imalo negativne posljedice na sliku predmetne avio-kompanije. Ističući da domaće vlasti, naročito sudovi, djeluju u okviru određenog polja procjene kada su pozvani da ocijene proporcionalnost mjera koje je poduzela privatna kompanija u pogledu svojih uposlenika, Sud je, prema tome, zaključio da je došlo do kršenja člana 9.

135. Sud je također ispitao, u predmetu *Ahmet Arslan i ostali* (citirana gore), pitanje zabrane nošenja određene vjerske odjeće, van vjerskih ceremonija, na javnim mjestima otvorenim za svakoga, kao što su ulice i trgovi. Predmetna odjeća, karakteristika grupe *Aczimendi tarikati*, se sastojala od turbana, šalavara i tunike, sve crne boje, i palice. Imajući u vidu okolnosti predmeta i odluke domaćih sudova, a naročito značaj principa sekularizma za demokratski sistem u Turskoj, Sud je prihvatio da miješanje slijedi niz legitimnih ciljeva nabrojanih u članu 9. stav 2. budući da je cilj zabrane bio poštivanje vrijednosti sekularizma i demokratije: održavanje javne sigurnosti, zaštita javnog reda i zaštita prava i sloboda ostalih. Međutim, on je zaključio da nije ustanovljena potreba za mjerom u smislu tih principa.

Dakle, sud je istakao da zabrana ne ugrožava državne službenike, koji su vezani određenom diskrecijom pri vršenju svojih dužnosti, nego obične građane tako da se njegova sudska praksa o državnim službenicima – a naročito učiteljima – ne primjenjuje. On je potom zaključio da je zabrana usmjerena na odjeću koja se nosi na bilo kojem javnom mjestu, ne samo u posebnim javnim institucijama, te da sudska praksa koja stavlja akcenat na posebnu važnost uloge domaćeg donosioca odluke u pogledu nošenja vjerskih simbola u državnim školama također nije primjenjiva. Štaviše, Sud je istakao da ne postoje dokazi u spisu da način na koji su podnositelji predstavki ispoljili svoja uvjerenja nošenjem specifične odjeće – koji su se okupili ispred džamije jedino zbog učestvovanja u vjerskoj ceremoniji – predstavlja opasnost ili da postoji rizik od opasnosti po javni red ili oblik pritiska na druge. Konačno, u odgovoru na navode turske vlade o mogućem proselitizmu na strani podnositelja predstavki, Sud je zaključio da nema

dokaza koji pokazuju da su oni nastojali vršiti neprimjeren pristup na prolaznike na javnim ulicama i trgovima da bi promovirali svoja religijska uvjerenja. Prema tome, Sud je zaključio da je član 9. Konvencije bio prekršen.

136. Među svim tim predmetima koji se odnose na član 9, *Ahmet Arslan i ostali* je predmet koji je najbliži ovom predmetu. Međutim, dok se oba predmeta odnose na zabranu nošenja odjeće s vjerskim konotacijama na javnim mjestima, ovaj predmet se znatno razlikuje od predmeta *Ahmet Arslan i ostali* zbog činjenice da islamski veo koji pokriva cijelo lice je posebna odjeća jer u potpunosti prikriva lice, s eventualnim izuzetkom očiju.

(γ) *Primjena tih principa na ovaj predmet*

137. Sud prije svega naglašava da argument koji je istakla podnositeljica predstavke i neka lica-umješači, prema kojem je zabrana, koju propisuju članovi 1. do 3. Zakona od 11. oktobra 2010. godine, zasnovana na pogrešnoj pretpostavci da predmete žene nose veo koji pokriva cijelo lice pod prisilom, nije relevantan. Iz obrazloženja nacrtu zakona (vidi, stav 25. gore) jasno proizilazi da glavni cilj zabrane nije da zaštiti žene protiv prakse koja im se nameće ili je štetna za njih.

138. Imajući u vidu to razjašnjenje, Sud mora ispitati da li je osporeno miješanje “neophodno u demokratskom društvu” u svrhu javne sigurnosti (u smislu članova 8. i 9. Konvencije; vidi stav 115. gore) ili “zaštite prava i sloboda drugih” (...).

139. U vezi s pitanjem neophodnosti u pogledu javne bezbjednosti, u smislu članova 8. i 9. Konvencije (vidi, stav 115. gore), Sud shvata da država može smatrati da je osnovno da može identificirati pojedince kako bi spriječila opasnost po bezbjednost lica i imovine te se borila protiv prevare u vezi s identitetom. On uostalom nije ustanovio kršenje člana 9. Konvencije u predmetima koji se odnose na obavezu skidanja odjeće s vjerskim konotacijama u okviru sigurnosnih provjera i obavezu pojavljivanja bez ičega na glavi na identifikacionim fotografijama koje se koriste na službenim dokumentima (vidi, stav 133. gore). Međutim, imajući u vidu njeno dejstvo na prava žena koje žele da nose veo koji pokriva cijelo lice iz vjerskih razloga, opća zabrana nošenja odjeće koja je namijenjena da prikriva lice na javnim mjestima se može smatrati proporcionalnom samo u situaciji kada postoji opća prijetnja javnoj bezbjednosti. Vlada nije dokazala da se zabrana koju je propisao zakon od 11. oktobra 2010. godine odnosila na takvu situaciju. U pogledu dotičnih žena, one su, prema tome, obavezne da u potpunosti odustanu od jednog elementa svog identiteta koji smatraju bitnim, zajedno s izabranim načinom ispoljavanja vjere ili uvjerenja, dok bi cilj koji je navela Vlada mogao biti postignut pukom obavezom da pokažu svoje lice i da se identificiraju kada je ustanovljena opasnost po lica i imovinu ili kada posebne okolnosti impliciraju sumnju u

preveru u vezi s identitetom. Prema tome, ne može se zaključiti da je opća zabrana koja je propisana zakonom od 11. oktobra 2010. godine neophodna u demokratskom društvu u svrhu javne bezbjednosti u smislu članova 8. i 9. Konvencije.

140. Sud će sada ispitati pitanja u vezi s drugim ciljem koji Sud smatra legitimom: osiguranje poštivanja minimuma zahtjeva života u društvu kao dio “zaštite prava i sloboda drugih” (vidi, st. 121-122 gore).

141. Sud ističe da je to cilj kojem su vlasti dale najviše značaja. To naročito proizilazi iz obrazloženja u kojem je naznačeno da je “dobrovoljno i sistematsko skrivanje lica problematično jer jednostavno nije u skladu s osnovnim zahtjevima ‘zajedničkog življenja’ u francuskom društvu” i jer “sistematsko skrivanje lica na javnim mjestima, suprotno idealu bratstva, (...) ne zadovoljava minimum zahtjeva uljudnosti koja je potrebna za društveno međudjelovanje” (...). Ovlasti države naravno obuhvataju osiguranje uvjeta koji omogućavaju pojedincima da žive zajedno u svojoj raznolikosti. Osim toga, Sud može prihvatiti da država može smatrati da je osnovno da u tom pogledu da posebnu važnost međudjelovanju između pojedinaca i da smatra da je ono ugroženo činjenicom da neki skrivaju svoja lica na javnim mjestima (...).

142. Prema tome, Sud smatra da se osporena zabrana može smatrati opravdanom u svom principu samo u smislu da se njoj nastoje garantirati uvjeti “zajedničkog života”.

143. Ostaje da se ispita da li je ta zabrana proporcionalna tom cilju.

144. Neki od argumenata koje su istakli podnositeljica predstavke i nevladine organizacije u svojstvu trećeg lica umješaca zaslužuju posebnu pažnju.

145. Prvo, tačno je da je broj dotičnih žena mali. Iz izvještaja “o nošenju vela koji prekriva cijelo lice na državnoj teritoriji”, koji je pripremila jedna komisija Nacionalne skupštine 26. januara 2010. godine, proizilazi, *inter alia*, da oko 1900 žena nosi islamski veo koji prekriva cijelo lice u Francuskoj na kraju 2009. godine, od kojih oko 270 živi na Francuskim prekomorskim teritorijama (...). To je mali omjer naspram francuske populacije od šezdeset pet miliona stanovnika i određenog broja muslimana koji žive u Francuskoj. Dakle, moglo bi se smatrati pretjeranim da se na takvu situaciju odgovara nametanjem opće zabrane.

146. Osim toga, nema sumnje da zabrana ima značajan negativan uticaj na položaj žena koje su, poput podnositeljice predstavke, izabrale da nose veo koji prekriva cijelo lice iz razloga koji se odnose na njihova uvjerenja. Kao što je već naznačeno, dakle, one se suočavaju s kompleksnom dilemom, te zabrana može djelovati tako što će dovesti do njihove izolacije ili ograničavanja njihove samostalnosti, te ugroziti ostvarivanje njihovog prava na slobodu ispoljavanja njihovih uvjerenja i njihovog prava na poštivanje privatnog života. Također je razumnjivo da dotične žene mogu percipirati zabranu kao prijetnju njihovom identitetu.

147. Nadalje, potrebno je konstatirati da veliki broj međunarodnih i domaćih aktera u domenu zaštite osnovnih prava smatra da je opća zabrana disproporcionalna. To je slučaj, na primjer, s Nacionalnom savjetodavnom komisijom za ljudska prava (...), nevladinim organizacijama kao što su treća lica-umješači, Parlamentarnom skupštinom Vijeća Evrope (...) i komesarom za ljudska prava Vijeća Evrope (...).

148. Sud je također svjestan da zakon od 11. oktobra 2010. godine, zajedno s debatama u vezi s njegovim nacrtom, mogu uznemiriti jedan dio muslimanske zajednice, uključujući neke članove koji nisu za nošenje vela koji prekriva cijelo lice.

149. U tom pogledu, Sud je veoma zabrinut podacima koje su dostavila neka od lica-umješača, prema kojima su određeni islamofobični diskursi obilježili debatu koja je prethodila usvajanju zakona od 11. oktobra 2010. godine (vidi, zapažanja Centra za ljudska prava Univerziteta u Gentu, nevladine organizacije *Liberty* i *Open Society Justice Initiative*, st. 98, 100. i 104. gore). Sud zasigurno nema zadatak da se izjasni o pitanju da li je legislacija poželjna u takvim stvarima. Međutim, on ističe da država koja započinje neki zakonodavni postupak takve vrste preuzima rizik od doprinošenja konsolidaciji stereotipa koji ugrožavaju određene kategorije stanovništva i ohrabrivanja izražavanje netolerancije, kada, naprotiv, ima obavezu da promovira toleranciju (vidi, stav 128. gore; vidi također, stanovište komesara za ljudska prava Vijeća Evrope, stav 37. gore). Sud ponovo ističe da je diskurs koji predstavlja opći, žestok napad na neku vjersku ili etničku grupu nespojiv s vrijednostima tolerancije, društvenog mira i nediskriminacije koje su istaknute u Konvenciji te nije obuhvaćen pravom na slobodu izražavanja koju ona štiti (vidi, *inter alia*, *Norwood protiv Ujedinjenog Kraljevstva* (odluka), broj 23131/03, ECHR 2004-XI, i *Ivanov protiv Rusije* (odluka), broj 35222/04, od 20. februara 2007).

150. Međutim, ostali argumenti u prilog predstavke se moraju precizirati.

151. Prema tome, dok je istina da je opseg zabrane širok, jer se odnosi na sva mjesta dostupna javnosti (osim mjesta bogoslužjenja), zakon od 11. oktobra 2010. godine ne ugrožava slobodu da se na javnom mjestu nosi bilo kakav odjevni predmet ili odjeća – sa ili bez vjerskih konotacija – koji nema efekat skrivanja lica. Sud je svjestan činjenice da osporena zabrana uglavnom pogađa muslimanke koje žele da nose veo koji prekriva cijelo lice. Ipak, on pridaje važnost činjenici da ta zabrana nije eksplicitno zasnovana na religijskim konotacijama predmetne odjeće, nego samo na činjenici da ona skriva lice. To je ono po čemu se ovaj predmet razlikuje od predmeta *Ahmet Arslan i ostali* (citiran gore).

152. U vezi sa činjenicom da uz zabranu idu i krivične sankcije, to bez sumnje pojačava dejstvo mjere na dotične osobe. Svakako je shvatljivo da krivični progon zbog sakrivanja lica na javnom mjestu djeluje traumatično na žene koje su izabrale da nose veo koji prekriva cijelo lice zbog svojih

uvjerenja. Ipak, potrebno je uzeti u obzir da su sankcije koje je predvidio zakonodavac predmetnog zakona među najlakšim koje se mogu predvidjeti jer se radi o novčanoj kazni predviđenoj za laka kaznena djela (trenuto 150 EUR maksimalno) uz mogućnost da sud nametne, pored ili umjesto kazne, obavezu kursa o državljanstvu.

153. Osim toga, sigurno je, kao što je istakla podnositeljica predstavke, da je tužena država, zabranom nošenja odjeće namijenjene da sakrije lice na javnim mjestima, ograničila do izvjesnog stepena opseg pluralizma, budući da zabrana onemogućava nekim ženama da izražavaju svoju ličnost i svoja uvjerenja nošenjem vela koje prekriva cijalo lice u javnosti. Međutim, sa svoje strane, Vlada je istakla da se radi o pitanju reagiranja na praksu koju država smatra nespojivom, u francuskom društvu, s osnovnim pravilima društvene komunikacije te, šire “zajedničkog života”. Iz te perspektive, tužena država nastoji da zaštiti princip međudjelovanja između pojedinaca, koji je, prema njenom mišljenju, osnovni za izražavanje ne samo pluralizma, nego također i tolerancije i otvorenosti duha, bez kojih nema demokratskog društva (vidi, stav 128. gore). Prema tome, može se reći da pitanje, da li bi ili ne bi trebalo dozvoliti nošenje vela koji prekriva cijelo lice na javnim mjestima, predstavlja izbor društva.

154. Imajući u vidu te okolnosti, Sud ima obavezu pokazati izvjestan stepen rezerve pri vršenju kontrole djelovanja u skladu s Konvencijom budući da će takva kontrola voditi procjeni ravnoteže koja je uspostavljena između demokratskog procesa u okviru predmetnog društva. Osim toga, Sud je već naznačio da ulozi domaćeg donosioca odluke treba dati posebnu važnost kada je riječ o pitanjima opće politike, o kojima se mišljenja u nekom demokratskom društvu mogu razumno uveliko razlikovati, (vidi, stav 129. gore).

155. Drugim riječima, Francuska ima široko polje procjene u ovom predmetu.

156. To je naročito istina jer postoji malo zajedničkog osnova među državama članicama Vijeća Evrope (vidi, *mutatis mutandis*, *X, Y i Z protiv Ujedinjenog Kraljevstva*, od 22. aprila 1997, stav 44, *Izveštaji* 1997-II) u vezi s pitanjem nošenja vela koje prekriva cijelo lice u javnosti. Prema tome, Sud ističe da, suprotno onome što tvrde treća lica-umješaci (vidi, stav 105. gore), ne postoji evropski konsenzus protiv zabrane. Zasigurno, sa tačke gledišta koji je stiktno normativan, Francuska je u manjinskoj poziciji u Evropi: osim Belgije, nijedna druga država članica Vijeća Evrope se do sada nije odlučila za takvu mjeru. Međutim, potrebno je istaći da je pitanje nošenja vela koji prekriva cijelo lice u javnosti predmet ili je bilo predmet debate u više evropskih država. U nekima je odlučeno da se ne uvodi opća zabrana. U drugima se zabrana još uvijek razmatra (vidi, stav 40. gore). Potrebno je dodati da se, po svoj prilici, pitanje nošenja vela koji prekriva cijelo lice jednostavno uopće ne postavlja u određenom broju zemalja članica, u kojima je ta praksa neuobičajena. Dakle, može se reći da u Evropi

ne postoji konsenzus da li bi trebala postojati ili ne bi opća zabrana nošenja vela koji pokriva cijelo lice na javnim mjestima.

157. Prema tome, imajući naročito u vidu opseg polja procjene koji je dodijeljen tuženoj državi u ovom predmetu, Sud zaključuje da se zabrana koja je propisana zakonom od 11. oktobra 2010. godine može smatrati proporcionalnom cilju koji se slijedi, to jest očuvanju uvjeta “zajedničkog života” kao elementa “zaštite prava i sloboda drugih”.

158. Dake, osporeno ograničenje se može smatrati “neophodnim u demokratskom društvu”. Taj zaključak se primjenjuje na član 8. Konvencije i na član 9. Konvencije.

159. Prema tome, nisu prekršeni ni član 8, a ni član 9. Konvencije.

(b) Navodno kršenje član 14. Konvencije u vezi sa članom 8. i članom 9. Konvencije

160. Sud ističe da se podnositeljica predstavke žalila na indirektnu diskriminaciju. U tom pogledu, on ističe da kao žena muslimanka koja želi da u javnosti nosi veo koji pokriva cijelo lice iz vjerskih razloga, ona pripada kategoriji osoba koje su naročito izložene predmetnoj zabrani i pratećim sankcijama.

161. Sud ponovo ističe da se generalna politika ili mjera koja ima štetna dejstva na određenu grupu može smatrati diskriminatornom čak i kada se ne odnosi precizno na tu grupu i nema diskriminatornu namjeru (vidi, *inter alia*, *D. H. i ostali protiv Češke Republike* [VV], broj 57325/00, st. 175. i 184-185, ECHR 2007-IV). Međutim, to je jedino slučaj ako takva politika ili mjera nema “objektivno i razumno” opravdanje, tj. ako ne slijedi “legitiman cilj” ili ako ne postoji “razuman odnos proporcionalnosti” između korištenih sredstava i cilja koji se nastoji postići (*ibid.*, stav 196). U ovom predmetu, dok se može smatrati da zabrana propisana zakonom od 11. oktobra 2010. godine ima specifična negativna dejstva na situaciju muslimanki koje žele da na javnim mjestima nose veo koji pokriva cijelo lice iz vjerskih razloga, ta mjera ima objektivno i razumno opravdanje iz prethodno navedenih razloga (vidi, st. 144-159).

162. Prema tome, član 14. Konvencije, u vezi sa članom 8. i članom 9. Konvencije, nije prekršen.

(...)

IZ TIH RAZLOGA, SUD

(...)

3. *Odlučuje*, sa petnaest glasova naspram dva glasa, da član 8. Konvencije nije prekršen;
4. *Odlučuje*, sa petnaest glasova naspram dva glasa, da član 9. Konvencije nije prekršen;
5. *Odlučuje*, jednoglasno, da član 14. Konvencije u vezi sa članovima 8. i članom 9. Konvencije nije prekršen;

(...)

Sačinjena na engleskom i francuskom, potom izrečena na javnoj raspravi u Palati ljudskih prava u Strasbourgu 1. jula 2014.

Erik Fribergh
Registrar

Dean Spielmann
Predsjednik

U skladu sa članom 45. stav 2. Konvencije i pravilom 74. stav 2. Pravila Suda, zajedničko mišljenje o djelomičnom neslaganju sudija Nußbergera i Jäderbloma se nalazi u prilogu presude.

D.S.
E.F.

Izdvojena mišljenja nisu prevedena, ali ih sadrži presuda na engleskom i/ili francuskom jeziku, kao službenim jezicima, te se mogu pročitati u bazi podataka o sudskoj praksi Suda HUDOC.

© Vijeće Evrope/Evropski sud za ljudska prava, 2015

Službeni jezici Evropskog suda za ljudska prava su engleski i francuski. Ovaj prevod je realiziran zahvaljujući pomoći Fonda povjerenja Vijeća Evrope (www.coe.int/humanrightstrustfund). On ne obavezuje Sud, niti Sud preuzima bilo kakvu odgovornost za njegov kvalitet. On može biti preuzet sa baze podataka sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava, HUDOC, (<http://hudoc.echr.coe.int>) ili bilo koje druge baze podataka kojoj ga je Sud proslijedio. On može biti reproduciran u nekomercijalne svrhe pod uvjetom da puni naziv predmeta bude citiran, zajedno sa navedenom naznakom o autorskim pravima i pozivanjem na Fond povjerenja za ljudska prava. Poziva se bilo koja osoba koja želi da se služi ovim prevodom, u potpunosti ili djelomično, u komercijalne svrhe da kontaktira publishing@echr.coe.int.

© Council of Europe/European Court of Human Rights, 2015

The official languages of the European Court of Human Rights are English and French. This translation was commissioned with the support of the Human Rights Trust Fund of the Council of Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). It does not bind the Court, nor does the Court take any responsibility for the quality thereof. It may be downloaded from HUDOC case-law database of the European Court of Human Rights (<http://hudoc.echr.coe.int>) or from any other database with which the Court has shared it. It may be reproduced for non-commercial purposes on condition that the full title of the case is cited, together with the above copyright indication and reference to the Human Rights Trust Fund. If it is intended to use any part of this translation for commercial purposes, please contact publishing@echr.coe.int.

© Conseil de l'Europe/Cour européenne des droits de l'homme, 2015

Les langues officielles de la Cour européenne des droits de l'homme sont le français et l'anglais. La présente traduction a été effectuée avec le soutien du Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme du Conseil de l'Europe (www.coe.int/humanrightstrustfund). Elle ne lie pas la Cour, et celle-ci décline toute responsabilité quant à sa qualité. Elle peut être téléchargée à partir de HUDOC, la base de jurisprudence de la Cour européenne des droits de l'homme (<http://hudoc.echr.coe.int>), ou toute autre base de donnée à laquelle HUDOC l'a communiquée. Elle peut être reproduite à des fins non commerciales, sous réserve que le titre de l'affaire soit cité en entier et s'accompagne de l'indication de copyright ci-dessus ainsi que de la référence au Fonds fiduciaire pour les droits de l'homme. Toute personne souhaitant se servir de tout ou partie de la présente traduction à des fins commerciales est invitée à le signaler à l'adresse suivante: publishing@echr.coe.int.